

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Елка Дроснева

за дисертационния труд на Джени Стоянова Иванова, редовен докторант в Катедрата по История на България, Исторически факултет, Софийски университет „Св. Климент Охридски”, на тема: ”Османската историопис за политическата обстановка в българските земи през втората половина на XVII в. (Според съчиненията на Силяхдар Мехмед ага и Дефтердар Мехмед паша)”, С. 2011, 321 с., компютърен набор, научен ръководител доц. д-р Тодор Попнеделев

Увод, две глави, заключение и списък на изворите и литературата представят резултатите от изследването на докторант Джени Иванова по така избраната и утвърдена сложна и интересна тема върху османската историопис и върху българското минало през втората половина на XVII в.

Предназначението на първите 4 параграфа на Първа глава („Възникване и развитие на османотурската книжнина – XV – XVII в.”, страници 12 - 166) е да проследят, по съвременни научни изследвания, развитието на историописните и сходните им жанрове в посоченото време, за да се види основата, върху която стъпват представителите на „течението на дворцовите историци” и двамата избрани техни ярки представители. Последните два параграфа са посветени съответно на течението и на Силяхдар и Дефтердар. Цялата глава е развита според изисканията на историографския обзор (параграфи 1 – 4) и на историографското изследване (параграфи 5 и 6).

Втората глава („Историческите творби на Силяхдар Мехмед ага и Дефтердар Мехмед паша за политическата ситуация в българските земи през втората половина на XVII в.”, страници 167 - 299) е с подчертано извороведско-исторически характер, макар авторката да не изпуска от вниманието си отделни историографски аспекти.

Уводът (страници 3 – 10), както подобава, въвежда в избора на темата, хронологическите и пространствените измерения на разработката, подбора на двата основни извора, част от подходите на докторантката, и отчетливо формулира двете основни задачи, на изпълнението на които са посветени съответно глава първа и втора. Краткото за такъв текст Заключение (страници 300 - 303), всъщност е само върху втората глава, макар да съдържа отделни шрихи и върху първа.

Приложената Библиография (страници 304 - 321) съдържа непубликувани и публикувани извори, използвани от авторката и изследвания на няколко езика: български, немски, английски, руски, турски, френски, гръцки. Тази част на дисертационния труд сбито показва стремежът (защитен в основния текст) да се консултира разработването на проблематиката в максимален брой достъпни за дисертантката в различна степен езици (и с приятелска подкрепа, за която – похвално е! - изрично благодари на няколко пъти), също и според достъпността на произведенията най-вече в българските и виенските библиотеки.

От постиженията на колегата Джени Иванова на първо място бих посочила напредъка ѝ в османо-турския език, който изучава от времето на следването си в бакалавърската програма, и който напредък ѝ позволява вече да разчита ръкописи на въпросния език и да ги превежда на съвременен български.

Следващите постижения засягат уменията ѝ да направи историографско и извороведско-историческо изследване, да структурира изложението и резултатите от наблюденията си, да представи грамотно написан, разбираем текст.

Историографският преглед в първите четири параграфа е показателен за степента на проученост на жанровете в съвременната османистика. Нормално е да има несъвършенства в класификацията им, първо защото всяка класификация е вид схема, а животът – значи и творчеството – рядко или никак се подават на схеми. В добавка, предварителните ми впечатления, че поради спецификата на проблематиката изследователите работят обикновено с един вид извори, и че едва ли има специалисти подготвени в науката Историография, се уплътниха от изложението на колежата Иванова. Така приетите условни жанрове не се подчиняват на единен общ критерий. Например, хрониката си остава хроника със специфичните си белези, независимо от това дали е анонимна, или авторът ѝ е известен. Независимо и от хронологическия и пространствен обхват на повествованието ѝ. Така е и с историите, независимо от това дали се пишат за съвременния на автора владетел, или за владетелите от династията въобще. Но не може да се иска от един прохождащ в науката човек да „въведе ред“ в жанровата класификация. Постижението на Джени Иванова е, че е съумяла да се ориентира в многоезичната и от различни времена книжнина и да подбере „жанровете“, които ще ѝ позволят да очертае новостта и традицията в творчеството на своите автори. И че се е охрабрила да посочи елементи, които умишлено, или по силата на традицията и образованието си, те са заели от предшествениците. Такова начинание по принцип винаги може да бъде оспорено, защото на историографско ниво далеч не винаги съществува възможността за сигурност в открояване влиянията по посока „Занаят на историка“. Иначе – институциализирането на длъжността „дворцов историк“ не е достатъчно основание да се говори за ново течение и, както и докторантката изтъква, не е ясно дали всички съвременници, които са причислени към него, са притежавали и титлата. Толкова повече, че заради луксозността на занаята на летописеца, вековната традиция – не само еврейска, християнска, мюсюлманска – повелява човека, на когото се възлага функцията да описва ежедневието и да поддържа спомена за миналото време, е с достатъчно висока позиция в държавната йерархия, светска и религиозна.

Така, двамата автори са поставени в добър историографски контекст. Ще рече, видени са по литература, а когато е било възможно и по извори, в предшестващото ги време и в своето съвремие.

Постижение в посока на контекста е и представянето на данните за живота и дейността на Сияхдар и Дефтердар. Важните за уменията им на пишещи съвременна история хора факти са преплетени с ефекта от образованието, местоработата, пътуванията и другите им деяния върху качествата на творбите им, анализирани в посоката на занаята на историка. Според наблюденията ми върху съвременната и подалечната наука Историография, не бих казала, че това е най-лесният за овладяване и осмисляне аспект на историографското проучване.

Много внимателно авторката анализира похватите на двамата си герои в изграждане на повествованието. Тук влизат гледните им точки по избора на темата, хронологическия ѝ и пространствен обхват, очертаване образа на действащите лица, подбора на събитията, подбора на изворите и уменията да се работи с тях, оформяне на заглавието. Разбира се, и влиянията на идеологическия канон, на който самите те са подвластни, израстнали в него и заемащи високи служби, но и преднамереното му следване, което пък е част от занаята. Не са подминати от докторантката прийоми да освежават текста си с литературни фигури, поговорки, асоциации с Корана, преплитане на образи на растения и животни, сиреч върху стилистиката и езика на съчиненията им.

В процеса на работа, когато е било възможно, авторката е сравнявала виенските си ръкописи с предишни издания, което пък (въпреки известна незавършеност на анализа понякога) ѝ дава поглед върху вариантите на основния текст, колкото и

предпазлива да е в това отношение – и с право, щом не е работила de visu с тях. Но самият ѝ похват разкрива разбирането ѝ за спецификата на ръкописните текстове, а вероятно подсказва и бъдещи намерения. В този план (и не само в него), Дж. Иванова показва умение да се вгледа в детайла и да го премисли, което е важно, защото често се случва точно детайлът да изведе изследователя на верния път.

Втората глава продължава горните ми впечатления. Тук вече историографският анализ е сведен до критерия „Достоверност на историческия разказ”, което го родее въобще с анализа и на общоисторическите извори. Храбростта на авторката в тази глава личи с усърдието да постави и защити свои мнения, макар все още като хипотези, различни от съществуващите и утвърдените в съвременната наука. Имам предвид най-вече страниците за Видин, Чипровци, Страхил и Карпош, както са известни в науката. И – поне още едно достойнство – опитът да се типологизира поведението на християните по време на конфликта на Османската империя със Свещената лига. Не е задължително на всички да се харесва, но според дисертантката местният християнски свят е на двете крайни позиции: срещу османската власт, но и заедно с нея, бранейки на практика статуквото (включително в смисъл на общообитаемото си пространство) за сметка на живот бъдещ в неизвестността, или обединявайки усилията си с османските врагове – по причини лични и най-разнообразни, от нужда за мъст, до чиста проба авантюризм. Доброто на проявената от колегата Иванова храброст е, че тези ѝ решения показват качество много важно за всеки изследовател: когато изворите – новооткрити, или новоизследвани, проверени по критерия достоверност влизат в противоречие със съществуващите тези, тезите да бъдат поставени под въпрос, в случай, че на този етап от изследването не могат напълно да бъдат отхвърлени.

Спирам изброяването на постиженията дотук, не защото няма и други, а защото дори само споменатите ми дават основание да твърдя, че докторантката се е справила със задачите и показва качества, достатъчни да придобие образователната и научна степен „доктор” по история.

Но не мога да не отбележа още поне две: 1. Две са излезлите публикации на Джени Иванова по темата и три са под печат, всички в достойни за внимание научни издания. 2. Върху 39-те си страници Авторефератът коректно представя дисертационния труд, макар на места да страда от стилистични граповини.

Имам, разбира се, бележки и препоръки, убедена, че не само прохождащ в науката човек има нужда да бъде подкрепен в бъдещото си развитие и с подсказване на разни добри, може би несъобразени, а може би умишлено пропуснати възможности.

Ще започна със структурата, много по-стегната в този си вариант. Продължавам да мисля – както при обсъждането на труда в катедрата – че отделянето на 5 и 6 параграф в самостоятелна глава би очертало по-добре образите на Силяхдар и Дефтердар и техните произведения, както и характеристиките на цялото течение. Още повече, че тези около 70 страници са сред най-стойностните в дисертационния труд. Същото се отнася и до цитатите от двете произведения, представени в превод на Дж. Иванова. Отделени в приложения, те биха постигнали няколко неща едновременно: биха очертали по-ясно приноса на авторката, биха възбудили по-активно любопитството на читателя, биха стегнали изложението, а в добавка би се открила възможност за по-задълбочен анализ на пасажите, който сега понякога е подменен с преразказ. Останали са някои ненужни, според мен, вътрешни заглавия, а допълнителна номерация във втора глава – по-разширена, както е в първата, би организирила и представила нещата още по-добре.

Следващата ми препоръка е свързана с терминологичния апарат. Бих предпочела в едно историографско изследване терминът „Историография” да се употребява в смисъл на „Наука, която изследва историята на историческото познание”. Наистина, не само в

българската практика, „историография” се употребява във всичките си смисли, а съществуващата книжнина е малко насърчителна в смисъла на препоръката ми. Знам, че е трудно преодолимо, затова подчертах, че поне в една *историографска* работа би трябвало да се опита. По-тежък е случаят с термина „наратив”, който въпреки опита да се прецизира какво ще се има предвид, всъщност в текста е равнозначен на „устна история”, „хроника, анали, летописи, история” и едва ли не на всичко, що е писана реч върху миналото. Следващият случай е с „методология”, но с този термин хаосът в науката е пълен. Оглеждат се в текста доста напластени в науката предвзети оценки за средновековните ни предшественици, но това не е „грех” на докторантката – тя стъпва върху съвременната наука такава, каквата е. Само изострям погледа ѝ към бъдещето. Колкото до методите си на изследване, както ги представя авторката, с удоволствие съобщавам, че палитрата, с която си служи е доста по-богато от това, което се чете в някои по-теоретични редове на дисертацията ѝ.

Докторантката има вкус към сравнения, което е едно от основанията ми за следващата препоръка. Така, както се е обърнала към изследвания за арабската и персийската книжовност, без които не виждам как ще се коментира османската, би било добре в процеса на работата си да види историографски изследвания върху юдейската и християнската в източноправославния и в католическия регион. Мисля, че това би ѝ дало възможност да уточни термините си и да направи паралели каквито умее да прави; тъй и да види по-пълнокръвен процеса на развитие на османското историческо познание. Погледът към историографската книжнина особено на XX в., особено позитивистката, би ѝ подсказал, че това, което се случва с османската литература след Младотурската революция не е прецедент: така е с европейската, включително българската, също мислена за средновековието като само подражателна, или с позитивистичното внушение, че средновековните автори работят само с един единствен извор, или пък с опитите за отричане на тази книжовност по идеологически причини още от XVIII в. насам и т.н. Прието е да се търсят влияния от по-известните към по-малко известните, част от който подход е и тезата за подражателност. Там, където е разговорът за по-старата книжнина и за общия облик на османската култура, най-вероятно тъкмо по-такива причини се говори в османистиката за влиянията върху, а не и от османската култура.

Продължавам да не съм убедена, че има само два типа поведение на тукашните християни – със или срещу османската власт. Така разпределени, типовете поведение оставят впечатление, че християнският свят на империята целият се е ангажирал с този военен конфликт. В което изпитвам определени съмнения.

Че са останали неоправени печатни грешки, включително нефатални разминавания между отделни заглавия в Съдържанието и вътре в текста, не е сериозен проблем – в края на краищата дисертацията е само ръкопис, който не е минал през професионално редакторско око. Но при общо хубавия език и стил на Джени Иванова са останали редове, които звучат двусмислено. Показателен е например следният текст, присъстващ и в Автореферата (с. 26): „Докато за мюсюлманите е обяснима симпатията към своите и негативното отношение към вражеските армии, то християнското население би трябвало да заеме коренно противоположна позиция.” Всъщност и християните, които отиват при армиите на Свещената коалиция, изхождат от същите позиции, премисляйки ги като свои, а тукашната имперска власт като вражеска.

Съгласна съм, че османските извори имат да играят много важна роля в изясняване политическия живот на българите, но стилистично неиздържано ми звучи твърдението, че „политическата история на българските земи под османска власт предстои да бъде написана” (според текста на Дисертацията, а в Автореферата – с.29). Така поднесено, то поражда грешното впечатление, че този проблем от миналото ни не

е изобщо докоснат. Знам, че авторката не мисли така – личи и от цялостния текст на дисертацията ѝ, пък и е известно, че десетилетия наред тъкмо политическата история доминира в разказа ни за миналото. Но стилът си е стил, така че препоръката ми е за повече внимание в изказа.

Прочие, Дж. Стоянова ловко сравнява българските православни извори с текстовете на своите герои и аз искрено се надявам, че в бъдеще време, когато продължи разработването на османската историопис, обогати се представата ни за българската и чуждестранната, включително на българите-католици гледна точка, картината ще се балансира и ще прогледнем какво всъщност са преживели дедите ни.

Най-сетне, какво става в Чипровци, кога по-точно? Хипотезата на авторката заслужава внимание, толкова повече, че смисълът на едно изследване е освен да напиша и реши проблем, да пробуди нови дирения. „Въстание” или „Бунт”? С доверие към речника на Найдено Геров, трябва да е било „Буна” – другите два термина са руски, и очевидно навлизат в езика ни чрез възрожденската историопис. Но съм убедена, че в бъдеще време си заслужава научната дискусия и по този въпрос – сегашната версия, че няма национално самосъзнание и стремеж за възстановяване на българската държавност не ми звучи като аргументирана. Но пък тя отразява част от проблема с терминологичната нестабилност в науката и някои идеологеми, стари и нови.

В заключение: препоръчвам на почитаемото Жури да присъди на докторант Джени Стоянова Иванова образователната и научна степен „доктор” по история.

Варна,
07 септември 2011 г.

Доц. д-р Елка Дроснева
Катедрата по История на България
Исторически факултет
Софийски университет „Св. Климент Охридски”